

УДК 94(477)

А.А. Вавринюк

OSADNICTWO WOJSKOWE I JEDNOSTKI WOJSKA POLSKIEGO NA WOŁYNIU W LATACH 1920 – 1939

Wawryniuk A.A. Osadnictwo wojskowe i jednostki Wojska Polskiego na Wołyniu w latach 1920 – 1939. Osadnictwo wojskowe na Wołyniu realizowane było na podstawie wielu decyzji państwowych, w tym w oparciu o dwie Ustawy Sejmowe. Od 1921 r. poczynając zamieszkali oni w 227 miejscowościach, 11 powiatów województwa wołyńskiego. Jednostki Wojska Polskiego na Wołyniu, były rozmieszczone w 6 miejscowościach. Armia najbardziej «polubiła» Równe, gdzie stacjonowały: dywizja i 3 pułki, a także 4 mniejsze jednostki. W Łucku stacjonował tylko 1 pułk.

Ключові слова: *Osadnictwo wojskowe, ustawa sejmowa, jednostki Wojska Polskiego, Wołyń, Równe, Łuck, armia, dywizja, pułk.*

Вавринюк А.А. Військові поселення (осадники) (пол. osadnicy) і частини польської армії на Волині в 1920-1939 рр. Військове поселення на Волині було проведене на основі багатьох державних рішень, зокрема спираючись на два закони Сейму. Військові осадники поселилися в 227 місцевостях, 11 районах волинської області. Найбільше осадників вирішили поселитись в сільських населених пунктах: Тучин, рівенський район (12), Вишнівець, кременецький район (10), Рожичце, луцький район (9); Свінтухи, горохівський район і Рівне, рівенський район (7), а також Ярославичі, дубенський район і Велицьк, ковельський район - по 6. У інших 75 гмінах військові вибирали від 1 до 4 місцевостей. Військові частини польської армії на Волині, були розташовані в 6 населених пунктах. Армія найбільш «полюбила» Рівне, де тимчасово розташовувалися дивізія і 3 полки, а також 4 менші військові частини.

Ключові слова: *військове поселення, сеймовий закон, військові частини польської армії, Волинь, Рівне, Луцьк, армія, дивізія, полк.*

Вавринюк А.А. Военные заселения (осадники) (пол. osadnicy) и части польской армии на Волини в 1920-1939 гг. Военное поселение на Волини было проведено на основе многих государственных решений, в частности опираясь на два Сеймовых закона. Военные осадники поселились в 227 местностях, 11 районах волинской области. Больше всего осадников решили поселиться в сельских населенных пунктах: Тучин, ровненской район (12), Вишневец, Кременецкий район (10), Рожичце, луцкий район (9); Свинтухи, гороховской район и Ровно, ровненский район (7), а также Ярославичи, дубенский район и Велицк, ковельский район - по 6. В других 75 гминах военные выбирали от 1 до 4 местностей. Военные части польской армии на Волини, были расположены в 6 населенных пунктах. Армия наиболее «полюбила» Ровно, где временно располагались дивизия и 3 полка, а также 4 меньшие военные части.

Ключевые слова: *военное поселение, сеймовый закон, военные части польской армии, Волинь, Ровно, Луцк, армия, дивизия, полк.*

Wawryniuk A.A. Military settlement and the units of Polish Army in Volyn 1920 – 1939. The military settlement in Volyn was realized based on many state decisions, including two Sejm Acts. Military settlers lived in 227 locations, 11 districts of Volyn voivodeship. The highest number decided to settle in parishes: Tuczyn, Rowenski district (12), Wiśniowiec, Krzemieniecki district (10), Rożyszczce, Luck district (9); Świntuchy Horochowski district and Równe, Równe district - 7 in each, Jarosławicze Dubieński district and Wielick Kowalski district – 6 in each. In other 75 parishes the military settlers chose from 1 to 4 locations. The units of Polish army in Volyn were located in 6 locations. The army «liked» the most Równe, where division and 3 regiments as well as 4 smaller units were present. There was only 1 regiment in Luck.

Key words: *Military settlement, Sejm Act, units of Polish Army, Volyn, Równe, Luck, the army, division, regiment.*

Aktualność i problematyka badań. W 2011 r. minęła 70 rocznica od momenty, gdy na podstawie Traktatu Ryskiego (z marca 1921 r.) mija 90 rocznica zawartego pomiędzy Polską, Rosją i Ukrainą, między innymi Wołyn znalazł się w granicach Rzeczypospolitej. Względy rocznicowe, a także niewielkie zainteresowanie się tą tematyką środowisk naukowych Polski i Ukrainy są powodem mojego zainteresowania tą problematyką. Przy opracowaniu tego artykułu brałem również pod uwagę, iż może on być ważny z punktu widzenia zwykłego obywatela, dla którego podanie właściwie skonstruowanego tekstu dotyczącego tej problematyki jest niezwykle istotne.

Nie mieliśmy w zamiarze dokonywać oceny politycznej poruszonego zagadnienia. Zamiarem naszym było natomiast ukazanie osadnictwa, jego wielkość i próbę asymilacji żołnierzy w nowym środowisku, jakim przecież był dla nich Wołyn.

Analiza ostatnich publikacji. Wśród naukowców tematyka osadnictwa na Kresach Wschodnich nie cieszy się popularnością. Spośród dostępnej literatury, tylko dwie poważne pozycje zajmują się tą tematyką. Ich autorami są: Janina Stobniak-Smogorzewska: *Kresowe osadnictwo wojskowe 1920–1945*, Warszawa 2003 oraz Leon Popek, autor pozycji zatytułowanej *Osadnictwo Wojskowe na Wołyniu*, wydanej w 1998 r.

Ważny źródłem informacji są «Kresowe Stanice», kwartalnik Stowarzyszenia rodzin osadników wojskowych i cywilnych Kresów Wschodnich, który ukazuje się od końca 1997 r. i publikuje artykuły związane z osadnictwem, między innymi opis życia osadników, w tym ich pracy na roli, a także działalność społeczna i samorządowa. Autorami tekstów byli lub są sami osadnicy lub członkowie ich rodzin. W mojej ocenie jest to najpoważniejsze źródło informacji, tym bardziej, że jest przywoływane w innych mniejszych opracowaniach, w tym artykułach naukowych.

Problematyką osadnictwa wojskowego zajmował się też Jan Jerzy Milewski, który w *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, 2004, nr 12, napisał tekst *Osadnicy wojskowi na Kresach*.

Należy też zauważyć, że w ostatnim czasie zostało stworzonych wiele portali internetowych, na których umieszczane są wspomnienia, fotografie i dokumenty rodzinne z pobytu na Wołyniu. W naszej ocenie najważniejszym z nich są *Strony o Wołyniu* - <http://wolyn.ovh.org/>. Jego autorzy pisząc o zawartości historycznej zaznaczyli: *Niniejsza witryna jest w ciągłym rozwoju; strony są dodawane, modyfikowane i... czasami niektóre usuwane*.

Podsumowując. Brak jest opracowań nowych, z wykorzystaniem dostępnych źródeł archiwalnych polskich i ukraińskich, które jednoznacznie wyjaśniałyby te problematykę.

Przedmiot i cel zadania naukowego. Przedmiotem badań było syntetyczne opracowanie problematyki obecności polskiej administracji rządowo – samorządowej oraz specjalnej na Wołyniu. Praca ma dostarczyć wiedzy merytorycznej na wyżej wymieniony temat.

Wykład tekstu. Obecność Polski na Wołyniu od lat dwudziestych XX w. nastąpiła na podstawie Traktatu Ryskiego, podpisanego 18 marca 1921 roku pomiędzy Polską a Rosją i Ukrainą (Dz. U. Nr 49, poz.300)[16]. Polska uzyskała ziemie należące przed trzecim i częściowo drugim rozbiorem do Rzeczypospolitej, w latach 1795 - 1916 stanowiących część zaboru rosyjskiego, a od wiosny 1919 roku zajmowane przez Wojsko Polskie w tym między innymi: zachodnią część Wołynia i Polesia z Brześciem, Pińskiem i Łuckiem. Granica polsko-sowiecka przebiegała w zasadzie wzdłuż linii II rozbioru z 1793 roku (z korekturą na rzecz Polski w postaci części Wołynia i Polesia, z miastem Pińskiem). Generalnie można powiedzieć następująco: Polska rezygnowała z ziem dawnej Rzeczypospolitej położonych na wschód od granicy ustalonej w Rydze; Rosja i Ukraina Sowiecka - na zachód[16].

Osadnictwo wojskowe

Osadnictwo wojskowe na Kresach Wschodnich regulowały dwie Ustawy Sejmowe. Pierwsza w sprawie przejęcia na własność Państwa ziem w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej[18]i[11], na mocy której przejęte zostały ziemie należące do rosyjskiego skarbu państwa oraz do rodziny carskie dóbr duchownych i klasztornych, opuszczonych przez ziemian dóbr prywatnych, a także części funkcjonujących polskich folwarków[18]i[14]. Były to przede wszystkim ziemie położone w województwie wołyńskim, w powiatach: włodzimierskim, kowalskim, łuckim, rówieńskim, dubieńskim, warneńskim, krzemienieckim i ostrogskim[18].

Druga – zasadnicza Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 roku o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego[17]i[12]. Ustawa mówi, że « Żołnierze Wojska Polskiego, którzy bronili granic Ojczyzny, mogą otrzymać ziemię na własność z zapasu utworzonego na mocy ustawy z dnia 17 grudnia 1920 r., o przejęciu ziemi na własność Państwa w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej, na zasadach wskazanych w następujących artykułach: Art. 2. Do otrzymania ziemi są uprawnieni: a/ inwalidzi wojenni Wojska Polskiego, którzy szczególnie się odznaczyli; b/ żołnierze, którzy dobrowolnie do Wojska Polskiego wstąpili i odbyli służbę frontową»[17]. Ta grupa weteranów wojny bolszewickiej mogła otrzymać gospodarstwa o powierzchni do 45 ha z zaznaczeniem, że wielkość ta jest sumą otrzymanej ziemi i już posiadanej przez osadnika. Sejmowy akt prawny zakładał, że ziemi nie otrzymają żołnierze: karani za zbrodnię przeciwko sile zbrojnej Państwa Polskiego; karani za zbrodnie dezercji; pociągnięci do odpowiedzialności karnej za roztrwanie dobra państwowego, do czasu uprawomocnienia wyroku uniewinniającego; którzy przekroczyli przepisy o demobilizacji; którzy z pogwałceniem prawa brali samowolnie cudzą ziemię w posiadanie[17]i[13].

Ustawa przewidywała też możliwość nabycia ziemi przez innych inwalidów i żołnierzy uzdolnionych do pracy na roli. W tym przypadku ustalona została wysokość opłaty za otrzymane grunta, która wynosiła od 30 do 100 kg żyta, płacona w gotówce w ratach półrocznych przez 30 lat[17]i[13]. Ustawę podpisali najważniejsi dostojnicy Państwa Polskiego.

Osadnictwem wojskowym zajmowała się Ekspozytura Ministerstwa Spraw Wojskowych do spraw Demobilizacji (szef – generał Mieczysław Norwid-Beugenbauer), w ramach której utworzona została Sekcja Osad Wojskowych (szef major Tadeusz Lechicki)[10].

W 1921 roku w województwie wołyńskim osiedliło się 1605 osadników indywidualnych oraz 1055 żołnierzy zorganizowanych w grupy. W 1922 roku na Wołyniu osiedliło się dalszych 2590 osadników[5,142]. Łącznie z 1923 roku ziemię otrzymało 3507 oficerów i szeregowych (z rodzinami około 30 tys. osób), którzy otrzymali łącznie 52 464 ha ziemi (średnia działka wynosiła 14,96 ha). Zagospodarowanie tych ziem szło bardzo powoli, czego przykładem może być fakt, że jeszcze w 1925 roku około 44% gospodarstw osadniczych nie miało zabudowań[5,144].

Tabela 1.

Liczba osad wojskowych w poszczególnych powiatach województwa wołyńskiego

L.P.	Powiat	Liczba osad w powiecie	Liczba działek w powiecie
1.	Dubno	30	492
2.	Horochów	23	292
3.	Kostopol	11	113
4.	Kowel	23	169
5.	Krzemieniec	29	694
6.	Luboml	23	292
7.	Łuck	39	347
8.	Równe	35	550
9.	Sarny	15	182
10.	Włodzimierz	18	324
11.	Zdołbunów	15	241
	Razem	250	3508

Źródło: Opracowanie własne na podstawie CAW, Gabinet MSWojsk., sygn. I.300.1.711, I.300.1.712 oraz L. Głowacka i A. Żak, *Osadnictwo Wojskowe na Wołyniu w latach 1920-1939 w świetle dokumentów Centralnego Archiwum Wojskowego*, «Biuletyn nr 28», Warszawa 2006, s. 154-164.

Najwięcej osad wojskowych powstało w powiatach: łuckim (39), rówieńskim (35), dubieńskim (30) oraz krzemienieckim (29). Najmniejszym powodzeniem osadników wojskowych cieszyły się powiaty: kostopolski (11), sarnieński i zdołbunowski (po 15), oraz włodzimierski (18). Najwięcej działek otrzymali osadnicy w powiatach: krzemienieckim – 694, rówieńskim – 550,

dubieńskim - 492, a najmniej w: kostopolskim – 113 i kowalskim – 169 działek.

Tabela 2.

Osadnictwo wojskowe w rozbiciu na poszczególne gminy powiatów województwa wołyńskiego

L.P.	Powiat	Ilość gmin, w których znajdowały się działki wojskowe (w nawiasie ilość osad)	Ilość działek w powiecie
1.	Dubno	7: Dubno (133); Młynów (52); Testugów (44); Jarosławicze (72); Sudobicze (4); Krupiec (39); Malin (28); Radziwiłłów (91); Werba (25); Boremel (4)	492
2.	Horochów	8: Brany (28); Chorów (19); Świntuchy (115); Skobelka (61); Beresteczko (61); Podberezie (1); Kisielin (7)	292
3.	Kostopol	5: Ludwipol (20); Derażne (12); Stepań (24); Berezno (7); Kostopol (50)	113
4.	Kowel	10: Wielick (26); Maciejów (1); Powursk (37); Stare Koszary (26); Niesuchoiże (6); Maniewiczze (33); Nowy Dwór (15); Gradek (7); Turzysk (6); Hołoby (12)	169
5.	Krzemieniec	12: Wiśniowiec (302); Stary Oleksiniec (12); Wierzbowiec (19); Borki (58); Szumsk (2); Bereżce ((4); Białozórka (121); Poczajów (45); Wyszogródek (9); Borsuki (43); Dederkały (66); Zarudzie (11)	694
6.	Luboml	5: Hołowno (34); Lubomi (28); Pulmo (25); Bereżce (9); Huszcza (8)	104
7.	Luck	10: Trosteniec (28); Torczyn (8); Szczurzyn (24); Czarnków (89); Silno (5); Miedwieże (10); Ołyka (28); Połonka (101); Miednicze (4); Rożyszcze (50)	347
8.	Równe	8: Buhryń (31); Tuczyn (286); Równe (75); Klewań (71); Aleksandrja (36); Międzyrzecz (39); Diatkiewiczze (7); Hoszcza (5)	550
9.	Sarny	6: Włodzimierzec (29); Niemowicze (61); Dąbrowica (44); Bielska Wola (24); Antonówka nad Horyniem (9); Klesów (15)	182
10.	Włodzimierz	5: Mikulicze (74); Chtjaczów (52); Grzybowica (24); Korytnica (57); Werba (117)	324
11.	Zdolbunów	6: Chorów (60); Mizocz (15); Nowomalina (36); Sijańce (34); Buderaż (13); Zdołbica (77)	241
Razem		82	3508

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Centralnego Archiwum Wojskowego (dalej CAW), Gabinet MSWojsk., sygn. I.300.1.711, I.300.1.712 oraz L. Głowacka i A. Żak, *Osadnictwo Wojskowe na Wołyniu w latach 1920-1939 w świetle dokumentów Centralnego Archiwum Wojskowego*, «Biuletyn nr 28», Warszawa 2006, s. 154-164.

Uprawnieni do otrzymania ziemi dostawali AKT NADAWCZY[6] wystawione przez Powiatowe Komitety Nadawcze. Główna jego część miała następującą treść: «Powiatowy Komitet Nadawczy (...) nadaje bezpłatnie na własność (imię i nazwisko) z majątku (nazwa majątku) położonego w gminie (...), w powiecie (...), w województwie (...) stanowiącego własność Skarbu Państwa Rzeczypospolitej Polskiej i zapisanej w Księdze Hipotecznej Sądu Okręgowego w (...) pod Nr (...) działkę ziemi oznaczoną na stronie wymienionego majątku (...) zatwierdzonym przez Powiatowy Komitet Nadawczy w (...) uchwałą z dn. (...) 1922 roku Nr (...) o ogólnym obszarze wedle planu, (...) ha słownie (...) m2, w granicach na powyższym planie uwidocznionych. (...) Niniejszy akt nadawczy stanowi dla (...) tytuł własności, a Powiatowy Komitet Nadawczy w (...) zezwala w imieniu karbu Państwa Rzeczypospolitej Polskiej, by na jednostronny wniosek (...)

przypisano na jego rzecz tytuł własności działki wyżej wymienionej w Hipotece, przy równoczesnym wpisaniu do Działu III, wykazu hipotecznego ograniczeń wpływających z art. 6 i 10 Ustawy z dnia 17 grudnia 1920 roku (Dz. Ust. Rz. Pol. Nr 4poz 18/21).

Dokument opatrywano okrągłą pieczęcią z godłem w środku i napisem w otoku: Powiatowy Komitet Nadawczy w (...). Musiał być także podpisany przez Przewodniczącego Powiatowego Komitetu Nadawczego w (...) oraz członków tegoż Komitetu.

Zwraca uwagę data wydania Aktu – 30 września 1926 r., a więc w sześć lat po podjęciu przez Sejm II RP Ustawy z dnia 17 grudnia 1920 roku o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego.

Tabela 3.

Ilość miejscowości w których działki otrzymali osadnicy wojskowi

L.P.	Nazwa Powiatu	Nazwa gminy (w nawiasie ilość miejscowości, w których działki otrzymali osadnicy wojskowi)	Ilość miejscowości, w których zamieszkali osadnicy
1.	Dubno	Dubno (4); Młynów (2); Testugów (4); Jarosławicze (6); Sudobicze (2); Krupiec (2); Malin (2); Radziwiłłów (4); Werba (2); Boremel (1)	29
2.	Horochów	Brany (3); Chorów (4); Świntuchy (7); Skobelka (2); Beresteczko (4); Podberezie (1); Kisielin (1)	22
3.	Kostopol	Ludwipol (1); Derażne (2); Stepań (2); Berezno (3); Kostopol (3)	11
4.	Kowel	Wielick (6); Maciejów (1); Powursk (4); Stare Koszary (3); Niesuchoże (1); Maniewiczze (1); Nowy Dwór (2); Gradek (1); Turzysk (1); Hołoby (1)	21
5.	Krzemieniec	Wiśniowiec (10); Stary Oleksiniec (1); Wierzbowiec (1); Borki (3); Szumsk (1); Bereźce (1); Białożórka (4); Poczajów (3); Wyszogródek (1); Borsuki (2); Dederkały (1); Zarudzie (1)	29
6.	Luboml	Hołowno (1); Lubomi (2); Pulmo (2); Bereźce (2); Huszcza (2)	9
7.	Łuck	Trosteniec (4); Torczyn (2); Szczurzyn (3); Czaruków (4); Silno (2); Miedwieże (2); Ołyka (2); Połonka (8); Miedwicze (1); Bożyszczce (9)	37
8.	Równe	Buhryń (2); Tuczyn (12); Równe (7); Klewań (3); Aleksandrja (2); Międzyrzecz (3); Diatkiewiczze (1); Hoszcza (1)	31
9.	Sarny	Włodzimierzec (4); Niemowicze (2); Dąbrowica (2); Bielska Wola (1); Antonówka nad Horyniem (2); Klesów (2)	13
10.	Włodzimierz	Mikulicze (3); Chtjaczów (2); Grzybowica (3); Korytnica (2); Werba (3)	11
11.	Zdolbunów	Chorów (3); Mizocz (1); Nowomalina (3); Sijańce (2); Buderaz (2); Zdolbica (3)	14
	Razem	x	227

Źródło: Opracowanie własne na podstawie CAW, Gabinet MSWojsk., sygn. I.300.1.711, I.300.1.712 oraz L. Głowacka i A. Żak, *Osadnictwo Wojskowe na Wołyniu w latach 1920-1939 w świetle dokumentów Centralnego Archiwum Wojskowego*, «Biuletyn nr 28», Warszawa 2006, s. 154-164.

Osadnicy wojskowi zamieszkali w 227 miejscowościach, 11 powiatów województwa wołyńskiego. Najwięcej osadników zdecydowało się na osiedlenie w gminach: Tuczyn, pow.

rówieński (12), Wiśniowiec, pow. Krzemieniecki (10), Rożyszcze, pow. łucki (9); Świntuchy pow. horochowski i Równe, pow. rówieński po (7) oraz Jarosławicze pow. dubieński i Wielick pow. kowalski – po 6. W pozostałych 75 gminach wojskowi wybierali od 1 do 4 miejscowości.

Osadnicy przybywali na tereny pozbawione dróg, komunikacji kolejowej, kościołów, szkół i zakładów usługowych. Na przyznanych im działkach nie było domów ani budynków gospodarczych, nie mieli też żadnego inwentarza. Odczuwali brak artykułów rolniczych. Początkowo macierzyste pułki w miarę swoich możliwości, wyposażały osadników w konie, wozy oraz żywność. Jednak pomoc rządowa była niedostateczna i źle zorganizowana. Mimo tych trudności osadnicy powoli i systematycznie zagospodarowali opuszczoną, zaniedbaną ziemię. Pierwsze trzy lata akcji były dla osadników bardzo trudne. Państwo Polskie, na terenie którego trwały przez kilka lat działania wojenne, nie było w stanie zorganizować dla nich skutecznej pomocy. Ziemię zagospodarowywani dzięki pożyczkom na wysoki procent kapitałowy, co powodowało ich dodatkowe zadłużenia[5,143].

Według wielu źródeł, byli oni wzorowymi rolnikami, którzy przyczynili się do zagospodarowania tych ziem. Warto przy tym zaznaczyć, że Polacy którzy osiedlali się na Wołyniu nie zajmowali ukraińskich gospodarstw, czy budynków. Na mocy stosownych przepisów prawa otrzymywali bezpłatnie ziemię, na której budowali nowe osady. Dowodem na powyższe jest między innymi opis zagospodarowania terenu pod osadę wojskową Krechowiecka, gmina Aleksandra, powiat rówieński.

«We wspomnieniach głównie dzieci byłych osadników rysuje się taka kolejność powstawania osady: okres 1 - mieszkanie w ziemiankach, okres 2 - budowa domów drewnianych, okres 3 - budowa domów murowanych, jeden z nich - dom Stefana Mączki, pozostał do dnia dzisiejszego, okres 4 - tworzenie obiektów użyteczności wspólnej (szkoły, z gimnazjum włącznie, Domem Osady Krechowieckiej, gdzie pewnie mieściły się Koło Gospodyń Wiejskich, Kółko Rolnicze i inne stowarzyszenia, oraz kościoła na pograniczu z Karłowszczyzną, na polach, które były nieużytkiem. W tym krótkim wprowadzeniu nie sposób wymienić wszystkich inicjatyw mieszkańców tej osady. Zaznaczmy na koniec, że wspomniane na wstępie okresy u różnych osób trwały w różnych okresach czasu, ale zawierały się od 1921 roku to jest momentu powstania osady, do 1941 roku kiedy to nastąpiły wywózki na Syberię»[15].

W naszej ocenie zagospodarowanie przydzielonych działek przez osadników z Osady Krechowieckiej jest typowe dla większości tego typu osad w województwie wołyńskim, stąd nasze powołanie się na tę właśnie osadę.

Dawni wojskowi stanowili zgraną, w wielu przypadkach wykształconą, czytającą, znającą zdobycze współczesnej nauki (okazali się pionierami we wprowadzaniu np. nawozów sztucznych) część społeczeństwa wołyńskiego (tylko 1,2% z nich to analfabeci, a ponad 1/3 legitymowała się wykształceniem wyższym niż powszechne)[7,44]. Oprócz gospodarstw indywidualnych, byli organizatorami spółdzielni kredytowych, kółek rolniczych, a także twórcami większości domów ludowych na swoim terenie[7,44].

Osadnicy odgrywali olbrzymią rolę w samorządzie terytorialnym. W 1933 roku w działalność samorządów na Kresach Wschodnich zaangażowanych było 739 osadników, z których 58 było wójtami, a 11 burmistrzami. W wyborach samorządowych w 1934 roku objęli oni funkcje: 561 radnych gmin, 115 wójtów, 26 podwójtów, 62 ławników, 93 członków rad powiatów, 34 członków wydziałów powiatowych. Tuż przed II wojną światową, co ósmy osadnik pracował lub działał w samorządzie terytorialnym[7].

Administracja wojskowa

W 1932 roku w województwie wołyńskim stacjonowało kilkanaście dużych jednostek wojskowych: 27 Dywizja Piechoty (Kowel), dowódca: gen. bryg. Jerzy Wołkowiecki; Brygada Kawalerii «Równe», dowódca: dypl. płk kaw. Adam Korytowski; 23 Pułk Piechoty (Włodzimierz), dowódca: dypl. płk Jan Włodarski; 24 Pułk Piechoty (Łuck), dowódca: dypl. ppłk Antoni Jan Józef Żurkowski; 43 Pułk Piechoty (Dubno), dowódca: dypl. płk Benedykt Chłusewicz; 44 Pułk Piechoty (Równe), dowódca: płk Józef Worowej; 45 Pułk Piechoty (Równe), dowódca: dypl. płk

Bronisław Prugar-Ketling; 50 Pułk Piechoty (Kowel, III baon - Sarny), dowódca: płk Józef Liwach; 13 Pułk Artylerii Lekkiej (Równe – III dywizjon – Łuck), dowódca: płk Karol Myrek; 27 Pułk Artylerii Lekkiej (Włodzimierz), dowódca: płk Leonard Lubański; 2 Dywizjon Artylerii Konnej (Dubno), dowódca: ppłk Adam Tymoteusz Kawczyński; Kompania Telegraficzna 13 Dywizji Piechoty (Równe), dowódca: kpt. Józef Wilk; 6 Pluton Radiotelegraficzny (Równe); dowódca: por. Tadeusz Lenczewski; Szefostwo Fortyfikacji Dubno, szef : kpt. sap. Bolesław Krauze;

- Składnica Materiału Intendenckiego (Kowel), zarządca: kpt. adm. int. Józef Polniaszek; Składnica Materiału Intendenckiego (Równe), zarządca: kpt. adm. int. Jan Gołąb; Komenda Obozu Ćwiczeń Powursk, komendant: mjr art. Stanisław Budzanowski[9,492-843].

Funkcjonowały także Wojskowe Sądy Rejonowe w Kowlu i Równem[9,836]. Na terenie omawianego województwa działalność duszpasterską w środowisku żołnierskim prowadziły parafie rzymskokatolickie w: Dubnie, administrator: ks. Longin Wiśniewski; Kowlu, administrator: ks. Michał Zawadzki; Łucku (vacat); Równem, administrator: ks. Rajmund Butrymowicz; Włodzimierzu Wołyńskim, administrator ks. Jan Michałka[9,898,899].

Łącznie w 1932 roku w Wojsku Polskim na Wołyniu służyło 395 oficerów, w tym: 1 generał, 9 pułkowników, 9 podpułkowników, 38 majorów, 102 kapitanów i 2 rotmistrzów, 171 poruczników oraz 63 podporuczników.

Nad zdrowiem kadry i żołnierzy czuwało 11 lekarzy wojskowych. Ponadto w jednostkach kawalerii pracowało 2 lekarzy weterynarii.

W 24 Pułku Piechoty (Łuck), 43 Pułku Piechoty (Dubno), 44 Pułku Piechoty (Równe), 45 Pułku Piechoty (Równe) były etatowe orkiestry wojskowe, z etatowymi kapelmistrzami[9,898,899].

W ważniejszych miastach Wołynia: Równe, Dubno, Sarny, Kowel, Włodzimierz Wołyński stacjonowały plutony żandarmerii, które podlegały 2 dyonowi żandarmerii w Lublinie[8,123].

Do jawnie funkcjonujących jednostek Wojska Polskiego, na Wołyniu działało sieć ekspozytur wywiadu Korpusu Ochrony Pogranicza. Jedną z placówek wywiadowczych zlokalizowaną była w Równem i podlegała Ekspozyturze nr 5 we Lwowie[4,82].

W toku badań tak zwanego Archiwum Diecezji Łuckiej, natknąłem się na wiele dokumentów wystawionych przez jednostki wojskowe stacjonujące na Wołyniu, które dotyczyły zezwoleń na zawarcie związków małżeńskich żołnierzy zawodowych. W 1929 roku takie dokumenty otrzymali między innymi: plutonowy Eugeniusz Chlebiński, z 27 Pułku Artylerii Polowej (PAP)[1], sierżant Eustachy Drawdziuk, z 23 Pułku Piechoty (PP), starszy żandarm Kazimierz Józef Fiszczyk, z 2 Dyonu Żandarmerii, plutonowy zawodowy Stanisław Kałwa, 27 PAP, plutonowy Antoni Panasiuk, z 23 PP, sierżant Jan Sikora z 23 PP czy starszy ogniomistrz Stanisław Szypuliński, ze Szkoły Podchorążych Rezerwy Artylerii[1].

Podobna procedura obowiązywała również policjantów. W dokumentach archiwalnych Diecezji Łuckiej znajduje się zezwolenie wydane posterunkowemu Franciszkowi Bujakowi z Komendy Powiatowej we Włodzimierzu (Wołyńskim przyp. aut.) wydane przez Komendanta Wojewódzkiego Policji Państwowej Województwa Wołyńskiego[2].

Tabela 4.

Zestawienie chrztów i ślubów tylko parafii wojskowej w Łucku.

Sakra ment	Rok												Razem
	1926 -27	1928 -29	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	
Chrzty	30	33	20	15	19	13	11	9	17	17	11	8	203
Śluby	13	16	2	2	3	-	-	3	6	2	5	3	55

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Archiwum Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (dalej ABiMKKUL), Archiwum Diecezji Łuckiej (ADŁ), Parafia wojskowa w Łucku bs.

Analiza dokumentów pozwala wyciągnąć wniosek, że żołnierze żeniąc się zamiejscowymi pannami na stałe osiedlają się na terenach województwa wołyńskiego. Nie znaleźliśmy przyczyn,

dlaczego w latach 1932-1933 w parafii wojskowej nie zawarty został ani jeden sakrament małżeński.

We wspomnianej świątyni stan cywilny zmienili: por. Jan Andrychowski, sierż. Teofil Badziąg, por. Jan Banasiak, plut. Stanisław Banaszkiwicz, sierż. Kacper Baranowski, plut. Franciszek Bartłomiejczyk, plut. Józef Bartosz, sierż. Jan Baruch, kpt. Stanisław Bednarz, plut. Bronisław Bialik, por. Stanisław Biały, sierż. Julian Bobiński, plut. Paweł Borowski, st. ogniomistrz Józef Borzęcki, sierż. Jan Brylski, sierż. Jan Buczyk, plut. Marian Biduch, kanonier Jarosław Charomek, plut. Antoni Chmiel, por. KOP Wojciech Chorzępa, por. Hipolit Ciagliński, sierż. Jan Cieśliński, mjr Władysław Czapliński, plut. Kazimierz Czerwiec, plut. Wincenty Dąbrowski, plut. Edward Donda, plut. Jan Duda, st. Wachmistrz Józef Dudaniec, kpt. Adam Dybczyński, plut. Zygmunt Fall, plut. Stefan Gardian, ogniomistrz Bolesław Gliński, por. Franciszek Górski, por. artylerii Julian Gozdał, sierż. Zygmunt Stanisław Gdeń vel Grudziński, mjr Konrad Hanek, ppłk Edmund Januszkowski, plut. Florian Jarmużek, kpt. Konstanty Jeszke, por. Jakub Jędrzejewski, st. wachmistrz Waław Jurkiewicz, płk Stanisław Klabiński, plut. Władysław Kaleciński. Kpt. Witold Kliszczak, ogniomistrz Jan Kielbasa, por. Bolesław Klejment, st. Sierż. Antoni Kocot, kpr. Wawrzyniec Kołkowski, sierż. Władysław Kopik, sierż. Stanisław Kopyto, por. Józef Kosiński, sierż. Józef Kosiorek, kpt. Tadeusz Stanisław Kosterkiewicz, plut. Józef Kowalczyk, plut. KOP Franciszek Książek, sierż. Waław Kuc, plut. Zygmunt Kuczyński, plut. Karol Kułakowski, st. sierż. Kornel Lewandowski, kpt. Leopold Lichnowski, st. sierż. Jan Liszka, por. Alfons Łomnicki, sierż. Antoni Łopiński, plut. Adam Łuszczek, st. sierż. Jan Madej, st. ogniomistrz Maksymilian Magdziński, sierż. Marian Majewski, plut. Tadeusz Majka, por. KOP Tadeusz Marczewski, kpt. Marynarki Andrzej Marzecki, sierż. Roman Maślanka, st. sierż. Jan Mendal, plut. Mieczysław Metner, plut. Józef Michnikowski, sierż. Seweryn Mikulski, sierż. Stanisław Milewski, plut. Józef Moszyński, por. Stefan Mróz, plut. KOP Stefan Nabzdyk, plut. Adolf Nocuń, sierż. Lucjan Ogradowczyk, ogniomistrz Marek Oleksa, sierż. Antoni Ostrowski, sierż. Władysław Oszcęda, por. Marcei Pabian, plut. Walenty Paluch, por. Józef Pałac, st. ogniomistrz Antoni Pelc, plut. Julian Piechowicz, sierż. Sylwester Pięłowski, sierż. Jan Pitucha, plut. Tymoteusz Pleczuk, plut. Jan Płachciński, ogniomistrz Władysław Płachta, plut. Stanisław Płowiec, kpt. Roman Podorski, sierż. Jerzy Pogudz, por. Czesław Przybyszewski, plut. Władysław Przysaś, sierż. Henryk Pudło, sierż. Filip Pyrsz, sierż. Stanisław Rabenda, plut. Stanisław Raszpunda; st. ogniomistrz Emil Julian Roch, por. Maksymilian Rogalski, plut. Jan Safader, sierż. Kazimierz Sieroszewski, por. Mieczysław Sienicki, sierż. Piotr Sieradzki (ur. 1891), sierż. Piotr Sieradzki; sierż. Wincenty Sikora, plut. Gustaw Skrzypczyński, sierż. Jan Skulina, plut. Stanisław Smaza, plut. Aleksander Smietanka, sierż. Franciszek Sober, sierż. Kazimierz Stefaniak, lut. Julian Stempień, plut. Adam Suchodolski, sierż. Jakub Świrszcz, plut. Jan Szablewski, plut. Józef Szymczuk, plut. Waław Szymkiewicz, por. Kazimierz Tercz, mjr Kawalerii Stanisław Tomiak, sierż. Aleksander Toporowski, sierż. Roch Trajdos, wachmistrz Walenty Urban, plut. Jacenty Urbański, st. sierż. Klemens Uzdowski, plut. Franciszek Walewski, lut. Hieronim Wąsowicz, plut. Aleksander Wejda, sierż. Ignacy Wiczorek, plut. Bolesław Wirecki, sierż. Wawrzyniec Witas, plut. Adam Wójcik, plut. Teodor Wójcik, plut. Władysław Wójcik, por. Władysław Wojda, plut. Wincenty Wojtasiewicz, szereg. Jan Wolanin, ppor. Jarzy Wróblewski, st. sierż. Stefan Zabielski, wachmistrz KOP Ludwik Zarako-Zarakowski, por. Stanisław Zarębski, plut. Kazimierz Zegarek, plut. Andrzej Żaba[3].

Różnica pomiędzy danymi zestawieniu i wykazie imiennym wynika stąd, że zestawienie zawiera dane do 1939 roku, a wykaz imienny - nazwiska żołnierzy, którzy sakrament małżeństwa zawierali do 1944 r.

Warto zauważyć, że oprócz wojskowych, w kościele parafii wojskowej w Łucku związek małżeński zawierali także pracownicy cywilni wojska, poczty, urzędnicy oraz przedstawiciele innych zawodów.

Na uwagę zwraca fakt, że żołnierze zawodowi, żeniąc się z miejscowymi pannami faktycznie decydowali się na stałe zamieszkanie w województwie wołyńskim.

Należy zaznaczyć, że wojskowi brali śluby również w innych parafiach wojskowych Wołynia.

Tabela 5.

Koncentrację jednostek wojskowych w poszczególnych miastach Wołynia			
L.P.	Nazwa miejscowości	Jednostka Wojskowa	Oficerowie pracujący w jednostce
1.	Kowel	27 Dywizja Piechoty	W cytowanym źródle wymieniono dowódcę i szefów poszczególnych służb. Innych danych brak[9,492]. 47
		50 Pułk Piechoty	1[9,873]
		Składnica Materiału Intendenckiego Wojskowy Sąd Rejonowy	1
2.	Równe	Brygada Kawalerii «Równe»	W cytowanym źródle wymieniono dowódcę oraz 2 oficerów. Innych danych brak[9,495].
		44 Pułk Piechoty	48
		45 Pułk Piechoty	47
		13 Pułk Artylerii Lekkiej	38[9]
		Kompania Telegraficzna 13 Dywizji Piechoty	2
		6 Pluton Radiotelegraficzny	1
		Składnica Materiału Intendenckiego Wojskowy Sąd Rejonowy	1[9,865] 1
3.	Włodzimierz	23 Pułk Piechoty	43
		27 Pułk Artylerii Lekkiej	41
4.	Łuck	24 Pułk Piechoty	45
5.	Dubno	43 Pułk Piechoty	52
		2 Dywizjon Artylerii Konnej	19
		Szefostwo Fortyfikacji	1[9,842]
6.	Powursk	Komenda Obozu Ćwiczeń	1

Źródło: opracowanie własne w oparciu o «Rocznik oficerski 1932», Warszawa 1932.

Z przedstawionej tabeli wynika, że jednostki Wojska Polskiego na Wołyniu, były rozmieszczone w 6 miejscowościach. Armia najbardziej upodobała sobie Równe, gdzie stacjonowały: dywizja i 3 pułki, a także 4 mniejsze jednostki. Zdziwienie może budzić fakt, że w stolicy województwa – Łucku stacjonował tylko 1 pułk.

Wnioski i perspektywy następnych badań. Powyżej poruszona tematyka nie doczekała się kompleksowego opracowania naukowego, stąd zainteresowanie autora prezentowaną problematyką. Praca jest częścią jednego z podrozdziałów przygotowywanej przez autora pracy habilitacyjnej, w ramach zatwierzonego przez Senat Narodowego Uniwersytetu Wołyńskiego im. Łesi Ukrainki pracy: «Historyczno – geograficzne warunki kształtowania i funkcjonowania wschodniej granicy Polski».

Bibliografia

1. Archiwum Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (ABiMKKUL), Archiwum Diecezji Łuckiej (ADŁ), Metryki do Ślubu 1929, zbiór nieuporządkowany, bs.
2. Archiwum Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (ABiMKKUL), Archiwum Diecezji Łuckiej (ADŁ), Parafia wojskowa w Łucku, sygn. 32, bs.
3. Archiwum Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego

- (ABiMKKUL), Archiwum Diecezji Łuckiej (ADŁ), Parafia wojskowa w Łucku bs.
4. Czarnecka R., *Oddział II Sztabu Wojskowego (Generalnego) w latach 1921-1939. Zarys organizacyjny i przegląd zawartości inwentarza*, [w:] «Biuletyn nr 28», Wojskowe Służby Archiwalne, Warszawa 2006.
  5. Głowacka L., Żak A., *Osadnictwo Wojskowe na Wołyniu w latach 1920-1939 w świetle dokumentów Centralnego Archiwum Wojskowego* [w:] «Biuletyn nr 28», Wojskowej Służby Archiwalnej, Warszawa 2006.
  6. Kserokopię Aktu Nadawczego wydanego przez Powiatowy Komitet Nadawczy w Grodnie. Akt autor publikacji otrzymał ze Stowarzyszenia Rodzin Osadników Wojskowych i Cywilnych Kresów Wschodnich – kontynuatora Centralnego Związku Osadników Wojskowych powstałego w marcu 1922 roku W imieniu Stowarzyszenia pisemną zgodę na publikację dokumentów wydał Janusz Szuba.
  7. Milewski J. J., *Osadnicy wojskowi na Kresach*, IPN Białystok 2004.
  8. Poźniakowska-Haniak D., *Żandarmeria polowa i wojskowa w latach 1918-1939* [w:] «Biuletyn nr 28», Wojskowe Służby Archiwalne, Warszawa 2006.
  9. «Rocznik oficerski 1932», Warszawa 1932.
  10. Rozkaz Ekspozytury Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 2 z 17 stycznia 1921 roku o utworzeniu Sekcji Osad Żołnierskich Centralne Archiwum Wojskowe, Gabinet MSWojsk., sygn. I.300.1.684.
  11. Rozporządzenie Ministra Reform Rolnych z dnia 2 czerwca 1924 roku o ustaleniu i wznawianiu zewnętrznych granic obszarów podlegających przebudowie ustroju rolnego na obszarze województw: warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego, białostockiego, nowogródzkiego, poleskiego oraz na obszarze okręgu administracyjnego wileńskiego (Dz. U. 1924 nr 55 poz. 551).
  12. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Ministra Spraw Wojskowych i Prezesa Głównego Urzędu Ziemińskiego w porozumieniu z Ministrem Skarbu z dnia 12 marca 1922 roku w przedmiocie pomocy rolnej dla osadnictwa wojskowego (Dz. U. 1922 nr 23 poz. 196).
  13. Rozporządzenie Ministrów: Reform Rolnych, Rolnictwa oraz Spraw Wojskowych z dnia 29 kwietnia 1927 roku wydane porozumieniu z Ministrami Skarbu i Spraw Wewnętrznych w sprawie zmian niektórych postanowień rozporządzenia z dnia 23 marca 1921 roku w przedmiocie wykonania ustawy z dnia 17 grudnia 1920 roku o nadaniu ziemi żołnierzom W.P. (Dz. U. 1927 nr 72 poz. 631).
  14. Rozporządzenie Prezesa Głównego Urzędu Ziemińskiego oraz Ministrów Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Spraw Wojskowych, w porozumieniu z Ministrami Skarbu i Spraw Wewnętrznych z dnia 23 marca 1921 roku w przedmiocie wykonania stawy z dnia 17 grudnia 1920 roku o nadaniu ziemi żołnierzom W.P. (Dz.U.1921 nr 31 poz.192).
  15. Strona internetowa <http://wolyn.ovh.org/opisy/krechowiecka-08.html>, data pobrania (5 III 2012).
  16. Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku. Dz. U. 1921 nr 49 poz. 300.
  17. Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 roku o nadaniu ziemi żołnierzom Wojska Polskiego, Dz. U . 1921, nr 4, poz. 18. Projekt Ustaw w tej sprawie zgłosił Klub Poselski PSL «Piast» – taką informację podają L. Głowacka i A. Żak w publikacji *Osadnictwo Wojskowe na Wołyniu w latach 1921-1939 w świetle dokumentów Centralnego Archiwum Wojskowego*, «Biuletyn nr 28» Wojskowej Służby Archiwalnej, Warszawa 2006).
  18. Ustawa z dnia 17 grudnia 1920 roku o przejęciu na własność państwa ziem w niektórych powiatach Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. 1921, nr 4, poz. 17.